

تولید، اخلاق و معنویت دینی (برگرفته از گفتارهای استاد طاهایی*)

مریم پورحسینی

نقش معنویت و اخلاق در تلاش اقتصادی و تولید یکی از اصل‌های پذیرفته شده و برخاسته از متون دینی است. این دیدگاه در منابع نوشتاری و گفتاری استاد طاهایی* به وفور یافت می‌شود که می‌توان آن را در مجموعه‌ی نفیس و گرانسنگ «دعای مکارم الاخلاق» و نیز کتاب «رنج و گنج» جستار نمود. کنکاش پیرامون موضوع معنویت و اقتصاد در کلام استاد طاهایی ما را به دستاوردهای خوبی رسانید. از جمله این که ضرورت تلاش اقتصادی مؤمنانه در همه‌ی زمان‌ها لازم است تا سربار جامعه نباشیم. این مسأله در سیره‌ی معصومین* نیز کاملاً مشهود است.

استاد طاهایی* معتقد بودند باید سعی و تلاش‌های اقتصادی در جهت تولید به کار گرفته شود تا موجب سرافرازی امت اسلامی گردد و راه نجات از بن‌بست‌های اقتصادی باشد. به این منظور، تحقیق در قرآن و حدیث و به کار بردن دستورات متون دینی بسیار مفید است. اما حرف اصلی در زمینه‌ی تولید را توجه به خدای رازق می‌زند.

اکنون برای تبیین رابطه‌ی معنویت و تولید و تأثیرات آن در نگاه استاد بافضیلت، توجه شما را به این نوشتار جلب می‌کنیم.

ضرورت تلاش اقتصادی

به طور مسلم انسان‌ها برای برآوردن نیازهای خود و رهایی از رنج گرسنگی تلاش فراوان می‌کنند اما انگیزه‌ها و نیت‌هایشان در این تلاش‌های اقتصادی بسیار متفاوت و گوناگون است. استاد در این باره می‌فرماید: «مردم از نظر ایمان داشتن و بی‌ایمانی، از نظر قوت و ضعف نفس و سایر جهات اخلاقی متفاوتند. فقر در افراد بی‌ایمان و سست ایمان اثر بدی می‌گذارد و در نتیجه به پستی تن می‌دهند» (طاهایی، مکارم‌الاخلاق، ج ۲، ص ۶۸). بنابراین تلاش اقتصادی برای حفظ عزت نفس بسیار لازم و ضروری است.

ایشان بر اصل اقتصاد و اهمیت آن تأکید فراوان داشته و آن را در ردیف ایمان و تقوا و تبعیت از قرآن و اهل بیت* لحاظ کرده‌اند. «زیرا در این صورت (تولید و تقویت بنیه‌ی مالی) نیروهای فرد و جامعه تقویت می‌شود و دشمنان اسلام نابود می‌گردند» (طاهایی، رنج و گنج، ۵۲) و در ادامه: «جامعه‌ای می‌تواند سالم و سربلند باشد که هم از نظر مادی و هم از نظر معنوی و فرهنگ اسلامی بنیه‌ی قوی و سالم داشته باشد» (همان، ۵۳).

ممکن است برخی افراد به دلیل تمکن مالی یا تنبلی و سستی یا نشان دادن بی‌رغبتی به دنیا، سراغ کسب و کار نروند و نیرو و توان خود را به کار نگیرند و استدلالشان این باشد که می‌خواهیم به عبادت و ذکر پردازیم. غافل از این که چنین روشی خلاف سیره‌ی اولیاءالله است.

در عنوان بعد برداشت اشتباه این افراد با توجه به سیره‌ی معصومین* تبیین می‌شود.

فعالیت اقتصادی در سیره‌ی معصومین*

با مطالعه‌ی روش و برخورد حضرات معصومین* چنین به دست می‌آید که تلاش اقتصادی و سربار جامعه نبودن یک اصل مهم است که استاد در ذیل فرازی از دعای بیستم صحیفه‌ی سجادیه با استناد به روایتی از امام باقر* به توضیح آن می‌پردازند. «محمد بن مشکور می‌گوید: روزی از شهر مدینه بیرون رفته بودم در حالی که هوا به شدت گرم بود. امام باقر* را دیدم. پیش خود گفتم: سبحان الله! پیرمردی از بزرگان قریش در چنین وقتی مشغول دنیای خویش است! باید او را موعظه کنم. پیش او رفتم و بر او سلام کردم. با بانگ بلند جواب داد در حالی که عرق از صورتش می‌ریخت. گفتم: در این ساعت گرما با این ناراحتی چگونه مشغول دنیای خویش هستی؟ اگر مرگت برسد و (تو در این حال باشی) چه می‌کنی؟

حضرت فرمودند: اگر مرگ من برسد و من در چنین حالی باشم مرگ من در وقتی آمده که مشغول اطاعت خدا بوده‌ام؛ اطاعتی که به وسیله‌ی آن، خود و خانواده‌ام از تو و سایر مردم بی‌نیاز می‌شویم» (مکارم اخلاق، ج ۱، ص ۵۳).

تلاش در جهت تولید

همان گونه که در حدیث شریف آمده فعالیت‌های یک مسلمان باید در جهت تولید باشد. اما متأسفانه یکی از معضلات حرکت‌های اقتصادی دنیای جدید، تلاش‌هایی است که منجر به تولید نمی‌شود. گویا همه به سوی مصرف کردن پیش می‌روند. در حالی که در آموزه‌های دینی، دعا برای هدایت به سوی تلاش اقتصادی صحیح تصریح شده است. در تعقیبات بعد از نماز عشاء می‌گوییم:

«اللَّهُمَّ إِنَّهُ لَيْسَ لِي عِلْمٌ بِمَوْضِعِ رِزْقِي...»؛ خدایا من نمی‌دانم روزی‌ام کجاست و آن را تنها بر پایه‌ی گمان‌هایی که بر خاطر می‌گذرد، می‌جویم و از این رو در جستجوی آن، شهرها را زیر پا می‌گذارم. پس در آن چه که خواهان آنم همچون حیرت زدگانم. نمی‌دانم آیا در دشت است یا در کوه؟ در زمین است یا در آسمان؟ در خشکی است یا در دریا؟ نمی‌دانم به دست چه کسی و از جانب چه کسی است؟ ولی به یقین می‌دانم که دانش آن نزد تو و اسباب آن به دست توست.

توجه به این نکته‌ی مهم که تلاش اقتصادی باید در جهت تولید باشد، از نکات بسیار مهم ادعیه است. اکنون توجه شما را به این فراز از دعای مکارم الاخلاق جلب می‌کنم: «وَ أَكْفِنِي مَا يَشْغَلُنِي الْأَهْتَامُ بِه... وَ أَغْنِنِي وَ أَوْسِعْ عَلَيَّ فِي رِزْقِكَ...»؛ سیاق و پیوستگی این جملات توجه استاد را جلب نموده که چنین مرقوم می‌دارند:

«جمله‌ی ابتدایی این فراز تقاضای نشان دادن راه و مسیر تلاش‌های اقتصادی از سوی خداوند است. چه بسا همت‌هایی که به سودمندی و تولید منجر نمی‌شود. در واقع دعای طلب رزق مقدمه‌ای دارد و آن، قرار گرفتن در مسیر درست و صحیح است که تلاش اقتصادی به ثمر بنشیند» (شرح دعای مکارم الاخلاق، ج ۱، ص ۵۵).

حال سؤال مهم این است که چگونه می‌توان در مسائل اقتصادی پیشرو و ممتاز بود؟ علم اقتصاد را چگونه و از چه مسیری بیاموزیم تا راه را درست پیموده باشیم؟

علم اسلامی و پیشرفت اقتصادی

تولید و پیشرفت اقتصادی با تمام اهمیت و ضرورتی که دارد باید از طریق شرع و دین به کار گرفته شود. بدین معنا که از هر راه و مسیری نمی‌توان به این مقوله دست یافت. استاد طاهایی رحمته‌الله معتقد است در بحث توسعه‌ی اقتصادی باید کار و تولید بر ملاک و معیار الهی باشد و باید علم و دانش آن را از آگاهان یعنی ائمه‌ی هدی علیهم‌السلام به دست آورد. زیرا قرآن می‌فرماید: «فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»؛ اگر نمی‌دانید از آگاهان بپرسید (رنج و گنج، ص ۵۵).

علاوه بر آن سرمایه‌ی به‌دست‌آورده را باید با صدقه و دعا حفظ نمود. زیرا مال در معرض خطر و حوادث غیرمنتظره قرار دارد. یک تلاشگر اقتصادی که در جهت تولید و عزت ملی گام برمی‌دارد با قصد قربت صدقه‌هایی را از مال خود خارج می‌کند. وقتی می‌گوییم صدقه منظور، مطلق انفاق در راه خداست که شامل امور واجب نظیر خمس و زکات و امور مستحب می‌گردد. با توجه به این استعمال باید گفت مفهوم صدقه در نگاه گسترده هم‌مرز با انفاق می‌شود. به طور قطع اگر این بیمه کردن مال با نیت خالص صورت گیرد متذکر خواهد بود.

در کلام امام علی علیه‌السلام خطاب به تاجران و بازرگانان برای بیمه و حفاظت از اموال آمده است: «يَا مَعْشَرَ التُّجَّارِ صُونُوا أَمْوَالَكُمْ بِالصَّدَقَةِ»؛ ای مردم تاجرا! اموال خویش را با صدقه دادن به مستمندان محفوظ داشته و بیمه کنید (همان، ۲۹-۳۱).

پیوند معنویت و تلاش در کلام معصومین علیهم السلام

مولی علی علیه السلام در حکمتی از نهج البلاغه می فرماید: «لِلْمُؤْمِنِ ثَلَاثُ سَاعَاتٍ فَسَاعَةٌ يُنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ وَ سَاعَةٌ يَرْمُ مَعَاشَهُ»؛ انسان با ایمان ساعات شبانه روز خود را به سه بخش تقسیم می کند: قسمتی را صرف مناجات با پروردگارش می کند و قسمت دیگری را برای ترسیم معاش و کسب و کار زندگی قرار می دهد.

پس بین مناجات با پروردگار و تلاش اقتصادی پیوند وجود دارد. ترسیم معاش به معنای کسب درآمدهای مادی است به گونه ای که سربار دیگران نباشد و زندگی معقول و آبرومندی برای خود تهیه کند.

در انتهای سخن باید گفت: در تعالیم اسلامی کسی که وسیله ی کار و قدرت و توان آن را دارد و می تواند با فعالیت، خود کفا شود و راحت زندگی کند، ولی به دلیل تن پروری و راحت طلبی از کار، شانه خالی می کند، طردشده ی اولیای گرامی اسلام است. قرآن، سستی و عدم استواری را نمی پسندد و به دنبال نماز، تلاش اقتصادی را لازم می داند. در سوره ی مبارکه ی جمعه آمده است: «فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»؛ هنگامی که نماز پایان یافت در زمین پراکنده شوید و از فضل خدا بطلبید.

حاصل سخن

آموزه های دینی پیوند بین اقتصاد و معنویت را به طور صریح و روشن بیان داشته است. اسلام اقتصاد بدون معنویت را مضر می داند. زیرا منجر به تکاثر، فخر فروشی، فزون طلبی و عطش بی پایان نسبت به مادیات می شود و آدمی را به ورطه ی هلاکت و نابودی می کشاند. بنابراین مؤمن، مسئولانه از مواهب طبیعی استفاده کرده و امکانات خداوند را در جهت برآوردن نیازهای خود به قدر کفاف به کار می گیرد و آنچه را مازاد بر احتیاج دارد انفاق می کند و هیچ گاه از تلاش خداپاورانه خسته نمی شود. چرا که می داند چنین تلاشی مورد رضای پروردگار و تأیید حجت های الهی است.

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی.
۲. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی.
۳. صحیفه سجاده، ترجمه حسین انصاریان.
۴. مفاتیح الجنان، ترجمه الهی قمشه ای.
۵. سید خاموشی، فاطمه (طاهاپی)، رنج و گنج.
۶.، شرح دعای مکارم الاخلاق، ج ۱ و ۲.